

RİVÂYETLERDE ÂLİM PORTRESİ

Mustafa CANLI*

Özet

İnsanlığa güçlü bir medeniyet sunan İslâm, bilgi ve bilim adamına büyük değer vermiştir. İslâm'ın kendine özgü bir bilgin tanımı vardır ki buna âlim ismi verilmektedir. İslâm'ın ikinci önemli referans kaynağı olan hadislerde ilim ve âlimin fazilet ve üstünlüğüne dair birçok ifade vardır. Konu ile ilgili hadisleri incelediğimizde, adım adım bir âlim tanımının yapıldığını görürüz. Buna göre bir âlimde bulunması gereken en temel üç vasıf; ilim, amel ve ihlâstır. Bunların yanında hadislerde âlimin toplum içerisindeki sorumluluklarından da bahsedildiğini görüyoruz. Bu mânada âlimin en temel sorumluluğu, daima hak ve hakikatin peşinden giderek, Allah'ın dinini tebliğ etmektir. Âlimin topluma karşı sorumluluklarından bir diğeri eğitimidir. İnsanın eğitimi en kutsal görevlerden biridir. Âlim bu konuda da üzerine düşen görevi yerine getirerek, toplumun bireylerine iyi ve hayır öğretmeli, bunun yanında toplumda fitne oluşturacak her türlü söylem ve davranışlardan da uzak olmalıdır. Bu bağlamda âlimin toplumun birlik ve beraberliğinde de önemli bir yeri vardır. Bugün İslâm toplumlarının en çok ihtiyaç duyduğu hususlardan birisi, bu vasıflara sahip olan âlimlerdir.

Anahtar Kelimeler: İlim, âlim, , amel, ihlas, hadis

The Portrait of Scholar in the Narratives

Abstract

Islam that presents a strong civilisation to the humanity, dignifies knowledge and scholars. Islam has its own unique definition of scholar and that is named as âlim. There are many expressions in

* Yrd. Doç. Dr., Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
canli20@hotmail.com

the hadiths -which is the second important source of Islam- about the virtues and supremacy of the knowledge and the âlim. When we examine the hadiths related to the topic, we see that the description of an âlim has been constituted incrementally. According to this, the three fundamental characteristic that have to be found in an alim are knowledge, deed and sincerity. In addition, we also see that the responsibilities of an alim in the society are mentioned. In this sense, the most essential responsibility of an âlim is to announce the religion by always following the right and the truth. Another responsibility of an âlim towards society is education. Education of a person is one of the most sacred tasks. Âlim on this point too, should fulfil the duties on him and teach the good and beneficial to the individuals of the society. Besides this, alim also should keep away from all kinds of discourses and acts that will generate unrest in the society. In this context, Âlim also has a significant position in the society's unity and solidarity. Today one of the most important points that the Islamic societies need is the alims that have these qualifications.

Key Words: Knowledge, scholar, deed, sincerity, hadith

Giriş

Medeniyetlerin temelini oluşturan unsurlardan biri, ilimdir. "İlim, yalnız ferdin tekâmülünde değil, toplumun ve hayatın şekillenmesinde, medeniyetin, sanatın, tekniğin, kültürün, geleneğin ve ahlâkî değerlerin oluşmasında da oldukça önemli bir rol oynamaktadır."¹ Medeniyetlerin güçlü ve gelişmeye açık olmasında bu ilmi yüklenen âlimlerin çok büyük fonksiyonu vardır. Bu mânada bir medeniyetin güçlü olduğunun göstergelerinden birisi, ilim adamlarına sahip olmasıdır. Medeniyetler ilme değer verdikleri ölçüde, ilim yolunda olan insanlara sahip olurlar. Bu durumu Alman fikir adamı Goethe şöyle dile getirmektedir: "*Bir memlekette ilim adamına takdir sunulmazsa o memlekette ilim adamı yetişmez.*"² İlim ve sanat adamına sahip bir medeniyetin, her gün gücüne güç katarak mevcudiyetini devam ettireceği aşîkârdır.

Şu bir gerçek ki; toplumlar sahip oldukları değerler dünyası çerçevesinde bir bilim ve sanat geliştirirler. Meselâ İslam toplumlarının dışındaki çoğu topluluklarda heykel sanatı, önemli sanat dallarından birisi olarak değer görürken, İslam toplumlarında söz konusu sanata karşı soğuk bir bakış açısı vardır. Aynen bunun gibi toplumların ilme ve bili-

¹ Bilgiz, Musa, *Kur'an'da İlim Kavramı*, Diyanet İlmî Dergi, 2010, cilt: XLVI, sayı: 1, s. 108.

² Yıldırım, Celal, *İslam Tarihinde Âlimlerin Mevkii*, Diyanet İlmî Dergi [Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi], 1972, cilt: XI, sayı: 6, s. 370.

me bakış açılarında da farklılıkların olduğunu görebiliriz. Aslında bu farklı bakış açısının temelinde “bilginin kaynağı” meselesi vardır. Bu mesele konumuzun dışında ayrı bir araştırma alanı olmakla birlikte şu kadarını söyleyebiliriz ki; İslâm tefekkür sistemine göre bilginin kaynağı, ezeli ilmi kendinde barındıran Allah Teâlâ’dır. Bu bağlamda diyebiliriz ki; “Bilgi sonsuzdur, Çünkü Hak sonsuzdur.”³

Bilginin bu değer ve yüceliğinden dolayı, bilgiyi yüklenen bilginlerin de toplumda yüksek değeri ve yeri vardır. Bilgiye ve bilgine çok değer veren İslâm’ın kendine has bir bilgin tanımı vardır ki buna *âlim* ismi verilir. Âlim kavramı, içinde birçok mânaları barındıran, İslâm’a ait özel bir kavramdır. Bu özel anlamından dolayıdır ki meselâ salt bilgiye sahip olan bir kişiye, İslâm düşüncesine göre “âlim” demek uygun düşmeyecektir. Zira İslâm’a göre âlim olmanın veya bir bilgini âlim olarak nitelendirmenin belli şartları ve taşıması gereken vasıfları vardır.

İslâm Medeniyetinin temellerinden biri olan hadisler, medeniyetin mimarlarından olan âlimin vasıfları ve sorumlulukları hakkında bizlere bir takım bilgiler vermekte ve âlim kavramının anlam dünyasını gözümüzün önüne sermektedir.

İşte bu çalışmada, İslâm’a özgü bir kavram olan âlim kavramının, hadis literatüründe (merfû, mevkuf ve maktû rivâyetlerde) ne şekilde yer aldığını, nasıl bir âlim portresinin çizildiğini, imkânımızın elverdiği ölçüde ortaya koymaya çalışacağız.

A) İLİM VE ÂLİM KAVRAMLARININ ANLAM DÜNYASI

Âlim kavramının rivâyetlerde ne şekilde yer aldığına geçmeden önce bu kelimenin kök mânaları üzerinde durup süreç içerisinde kazandığı anlamlar ve toplum açısından önemine işaret etmek yararlı olacaktır.

Âlim kelimesi (علم) fiilinin ism-i fâilidir ve “bilen” demektir. “Söz- lükte ‘bilmek’ anlamına gelen ilim (ilm), genellikle ‘bilgi’ ve ‘bilim’ karşılığında kullanılır.”⁴ İstilah olarak ilim, bir şeyi hakikatiyle idrak etmektir.⁵ İlim kavramı; Allah ve insan hakkında kullanıldığında farklı manalar

³ Fârûkî, İsmâil Râcî-Fârûkî, Luis Lâmia, *İslâm Kültür Atlası*, Çev. Mustafa Okan Kibaroglu-Zerrin Kibaroglu, İstanbul, 1999, s. 258.

⁴ Kutluer, İlhan, “İlim” md. TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 2000, XXII, 109.

⁵ İsfehânî, Rağîb Ebu’l-Huseyn b. Muhammed, *el-Müfredât fi Çaribu’l-Kur’ân*, Daru’l-Ma’rife, Beyrut, trz. s. 343.

içermektedir. Nitekim bu hususta yapılan bir tanım ve değerlendirmeye göre ilim terimi; “Allah hakkında kullanılınca mutlak, şüphesiz, bütün detaylarıyla gizli, aşikâr, ğayb ve şehâdet cihetiyle bilmek anlamına gelmektedir. Oysa insanlar hakkında kullanılınca bilmek, marifet, tefekkür, eğitim, idrak, yakîn, okuma suretiyle elde edilen bilgi, bir şeyin doğrusunu bilme, bilim, genel anlamda bilgi, haber, anlama, şuur, hissetmek, akletmek, nazar, rüyet, tedebbür ve istidlal gibi anlamlara gelmektedir.”⁶ İlim kavramının içerdiği bu manalardan hareketle *âlim* kelimesinin; *bir şeyi hakikatiyle bilen, öğrenen, anlayan, aklını kullanan, tefekkür eden, gerçek bilgi sahibi olan* şeklinde anlamlar taşıdığını ifade etmek mümkündür.

Her kelimenin anlam dairesi içerisinde yer alan akraba terimleri vardır. Böylece merkeze alınan kavram ile ilgili bir anlam dünyası oluşturulmaya çalışılır. İlim kavramının anlam dünyasına; *fıkıh, şuur, fehm, akl, marifet* gibi kavramların dâhil olduğunu söyleyebiliriz. Bu bağlamda; *fakîh, müctehid, din bilgini(din adamı), ârif, bilgin, aydın, münevver, entelektüel, entelijensiya* gibi kelimeler, âlim kavramına yakın anlamlı kelimelerden bazılarıdır. Yine *habr (çoğulu ahbâr), ruhbân, rabbânî, kıssîs* kelimeleri de ilim sahibi anlamına gelen kavramlardan bazılarıdır.⁷ Kur’an’da ilim sahibi anlamında; *âlim*⁸ kelimesinin yanında “*ulü’l-ilm*”⁹ ve “*ehlü’z-zikr*”¹⁰ gibi ifadelerin kullanıldığını görürüz.

Arapça bir kelime olması hasebiyle, âlim kavramının tarihsel sürecini Arap tarihinden takip etmek yerinde olacaktır. Âlim kavramı için kazandığı derin anlam farkı bakımından İslam öncesi ve sonrası dönem büyük önem arz eder. İslam öncesinde *tecrübeyle bir işi bilen* anlamında olan *âlim* kelimesi, İslâm’ın gelmesiyle birlikte çok farklı ve derûnî bir anlam kazanmıştır. Semantik ilmini usta bir şekilde İslâm literatürüne uygulayan Izutsu (ö. 1993), ilim ve dolaylı olarak âlim kavramlarının anlam kayması üzerinde çok değerli bilgiler vermektedir. Ona göre ilim kelimesi, İslâm öncesi şiirde ve Kur’an’da aynı esas mânayı taşıırken, izâfî mânâ sistemden sisteme değişmektedir. “Diğer deyişle ilim kelimesinin semantik yapısında en önemli soru şudur: Bilginizi nereden aldı-

⁶ Bilgiz, s. 117.

⁷ Bu kavramların anlamları için bkz., Tan, Zeki, *Kur’an’a Göre Toplumun Yapılanmasında İlim ve Âlimin Rolü*, İstanbul, 2010, s. 193-205.

⁸ Fâtır, 35/28.

⁹ Âli-İmrân, 3/18.

¹⁰ Nahl, 16/43; Enbiyâ, 21/7.

nız?...Câhiliye çağında ilim, bir kişinin, bir şey hakkında kendi şahsî tecrübesiyle elde ettiği bilgi demektir. Bu anlamda ilim, zannın zıddı idi. Zan, tecrübeden değil, sübjektif düşünceden hâsıl olan, bundan dolayı güvenilmeyen bilgi idi.”¹¹ Daha sonra câhiliye şiiirinden örnekler veren Izutsu, câhiliye döneminde ilmin kaynağının, kabile geleneği olduğunu ifade eder. Bu da tecrübeyle sâbit olmuş şeylerdir. Izutsu, ilmin Kur’ân’daki anlamı üzerinde şunları söyler: “Kur’ân’da ilim kelimesi, ilâhî vahiy düşüncesinden meydana gelen bir alana oturtulmuş ve bu alanda câhiliye çağındakinden başka kelimelerle temasa geçilmiştir. Artık şimdi ilim, başkasından değil, doğrudan doğruya Allah’ın vahyinden alınan bilgidir. Kelimenin tam mânasıyla sağlamdır, hakır.”¹²

Izutsu’ya göre, İslâm’da Kur’ân’ın yanında başka bir güvenilir bilgi kaynağı da vardır ki bu hadistir ve Kur’ân’a göre derece farkı olmakla birlikte kesin ilim ifade eder.¹³

Buna göre âlim; İslâm öncesi câhiliye toplumunda kabile geleneğine dayanarak tecrübesiyle bilgi elde eden, bilen kimse iken, İslâm’ın gelmesiyle birlikte bilgisini sağlam ve güvenilir kaynak olan ve kesin bilgi ifade eden Kur’ân ve sünnete dayandıran kimsedir.

B) İSLÂM MEDENİYETİNDE İLMİN ÖNEMİ VE ÂLİMLERİN ROLÜ

Medeniyetler açısından bilginin yüce ve değerli oluşu, ağırlıklı olarak onun dönüştürücü bir güce sahip olması ve uhdesinde faydayı barındırmasından kaynaklanmaktadır. Bu mânada insanlık tarihinde etkisi kıyamete kadar devam edecek olan son büyük değişimi gerçekleştiren İslâm, ilme ve âlime büyük değer veren bir dindir. “Dünya tarihinde Müslümanlardan başka hiçbir milletin ilme ve ilim adamına bunca hürmet beslediğini görmek mümkün değildir.”¹⁴ Yine “hiçbir dinin İslâmiyet kadar ilme, öğrenim ve eğitime tevcih ve teşvik etmediğini rahatlıkla

¹¹ Izutsu, Toshihiko, *Kur’ân’da Allah ve İnsan*, Çev. Süleyman Ateş, Arısan Matbaacılık, Ankara, Trs., s. 55-56.

¹² Izutsu, s. 56.

¹³ Izutsu, s. 58. Burada şu hususa işaret etmek uygun olacaktır ki hadislerin tamamı kesin bilgi ifade etmez. İslâm âlimlerinin çoğunluğuna göre sadece mütevâtir hadis kesin bilgi ifade eder. Yücel, Ahmet, *Hadis Usûlü*, İstanbul, 2012, s. 145.

¹⁴ Yıldırım, s. 371.

söyleyebiliriz.”¹⁵ İlim, İslâm maneviyatının da temellerindedir. “İslâm maneviyâtı mahiyet itibariyle daima ilmî (sapiential) ve irfânî (gnostic) olmuştur, zira bilgi talebi, ortalama Müslümanlar arasında bile, öteki geleneklerde bu ölçüde pek nâdir rastlanan özel bir dinî mânaya sahiptir.”¹⁶

Bu arada medeniyetlere göre kıymet ifade eden ilim hususunda da farklı yaklaşımlar söz konusudur. İslâm medeniyetinin önem ve değer attığı ilme ilişkin olarak Elmalılı (ö.1942), gerçekte uyum sağlamayan, hak temeli üzerinde yürümeyen, Allah’ın hukukuna aykırı olan, Allah’ın koyduğu kanun ve kurallara karşı öne sürülen kuruntuların ne kadar süslenirse süslen sin ilim ifade etmeyeceğinin altını çizmektedir.¹⁷ Bu mânada Yaratıcı ile ilişkilendirilmeyen, O’na götürmeyen bilgilerin hepsi, ilim diye nitelendirilemeyecektir. Yine İslâm medeniyetinde ilim kavramı; Kur’an ve sünnet temeli üzerine bina edilmiştir. Zira; “İslâm vahyinin, kendisinden hem ilim hem de amelin prensiplerinin çıkarıldığı aslî tecellisi Kur’ân-ı Kerîm’dir, buna Hz. Rasul’ün, Allah’ın Kitabındaki talimatın tefsir ve şerhi demek olan Hadis’i de eklemek gerekmektedir...Bu yüzden bütün bir metafizik ve kozmoloji, Kur’ân ve Hadis’in bağrından çıkmış ve bütün İslâm ilimlerinin üzerinde kurulduğu bir temel olmuştur.”¹⁸

Hakikatte âlimin üstünlüğü, ilmin fazilet ve üstünlüğüne dayanmaktadır. “Kültür ve medeniyetlere bâriz vasıflarını kazandıran ve bu yolla bir kültürü başka birinden ayırmamıza yardımcı olan bir takım temel unsurlar vardır. İslâm kültür ve medeniyeti söz konusu olduğunda bu ayırıcı vasıf, şüphesiz, ilim kavramıdır...İslâm bir ilim dini ve onun vücuda getirdiği medeniyet, bir ilim medeniyetidir.”¹⁹

Her bir bilginin Yüce Allah’ın bir tecellisini yansıttığı ve bu sebeple bilginin İslâm’a göre kutsal kabul edildiği ifade edilir.²⁰ Bunun yanında,

¹⁵ Aydın, Ali Arslan, *İslâm’da İlme ve İlim Adamına Verilen Üstün Değer*, Diyanet İlmî Dergi [Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi], 1971, cilt: X, sayı: 112-113, s. 364.

¹⁶ Nasr, Seyyid Hüseyin, *İslâm ve Bilim*, İstanbul, 1986, s. 4.

¹⁷ Yazır, Elmalılı M. Hamdi, *Hak Dini Kur’an Dili*, (I-X), Eser Neşriyat, İstanbul 1971, IV, 2513.

¹⁸ Nasr, s. 5.

¹⁹ Aydın, Mehmet, *İslam’a Göre İlim*, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1986, sayı: 3, s. 1.

²⁰ Nasr, s. 13.

“İslâm kendisini bilgiyle özdeşleştirir. Bilgiyi hedefi olduğu kadar gerekli de kılar. Bilginin elde edilmesini ibadetle eş görür ve över. İlim sahiplerini Allah’ın dostları ilan eder; onların mürekkeplerinin şehit kanlarının değerinin de üstüne çıkartır²¹...Gerçekte İslâmî bilgi, anlaşılabilir ve öğrenilebilir olup, hakikati bütün yönleriyle akıl, tecrübe ve sezgi yoluyla bir kavramdır.”²² İlim-Vahiy bağlamında, “*Sana gelen ilimden sonra şayet onların arzularına tabi olursan o takdirde sen, mutlaka zalimlerden olursun.*” (Bakara, 2/145) ayetindeki “ilim” kavramının, Allah’ın bildirdiği vahiy anlamında kullanıldığı, buna göre ilmin, Hz. Peygamber (sav)’e verilen deliller, vahiy olunan gerçek bilgi, ayetler, peygamberlik, alametler ve mucizeler manasına geldiği ifade edilmektedir.²³

Kur’ân-ı Kerîm’de ilmin ve âlimin önemi ve fazileti ile ilgili birçok ayete rastlayabiliriz.²⁴ Bunlardan birinde Cenab-ı Hak, “*Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? Bunu ancak akıl sahipleri anlar.*” (Zümer, 39/9) buyurarak bilginin üstünlüğüne işaret etmiştir. Başka bir ayette Allah Teâla; kendisinden başka ilâh olmadığına, meleklerin yanında ilim sahiplerinin (ulü’l-ilm) de şahitlik ettiğini vurgulamaktadır.²⁵ Yine Cenâb-ı Hak, Kur’an’da; iman edip ilim sahibi olanların derecelerini yükselteceğini vadetmekte²⁶, Allah’tan hakkıyla ancak âlim olanların korkacağını bildirmektedir.²⁷

İşte bu övgülere mazhar olan âlimler, tarih boyunca yaşadıkları topluma muhtelif açılardan yön veren ve onu inşa eden bir misyonun öncüleri olmuşlardır. Toplumların manevî gelişmesindeki öncü ve önemli rollerine de bu kapsamda değerlendirmek mümkündür. Nitekim bu gerçeği Süfyan b. Uyeyne (198/814); “*Âlim dinin doktorudur.*” şeklindeki

²¹ Burada sözü edilen rivâyet şu şekildedir: “*Kıyâmet günü âlimlerin mürekkebi ile şehidlerin kanı tartılır. Âlimlerin mürekkebi şehidlerin kanından ağır gelir.*” Süyûtî, Celâleddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr, *el-Câmiu’s-Sağîr*, Dâru’l-Fikr, Beyrût, trz., II, 763 (Hadis No: 10026); Aclûnî, İsmail b. Muhammed, *Keşfu’l-Hafâ*, Beyrut 1405/1985, II, 262. Aclûnî, hadisin senedinde yer alan Muhammed b. Cafer’in hadis uydurmakla itham edildiğini, bu yüzden Hatîb Bağdâdî’nin hadis hakkında mevzu dediğini nakleder.

²² Fârûkî, s. 257.

²³ Bilgiz, s. 111.

²⁴ Örnek olarak bkz. Hûd, 11/24; Ra’d, 13/16; Mücâdele, 58/11; Fâtır, 35/28.

²⁵ Âl-i İmrân, 3/18.

²⁶ Mücâdele, 58/11.

²⁷ Fâtır, 35/28.

sözüyle ortaya koymaktadır.²⁸ Gerçekten manevî ve ahlâkî değerlerin toplumda yaygın hale getirilmesi, yerleşmesi ve sürdürülmesinde, âlimin önemli bir yeri vardır. Âlim, içinde yaşadığı toplum ve çağın sorunlarına bigâne kalmaz, onlar üzerinde durup çözümler üretmeye çalışır. Bu mânada âlim, eğitim-öğretim, insanları irşad ve ıslâh, fetvâ gibi faaliyetlerin yanı sıra, toplum bireylerinin olgunlaşmasında (insan-ı kâmil olmasında) önemli bir pay sahibidir. Yani o, ilmek ilmek toplumun inşası için gayret sarf eder. İleride de ele alınacağı gibi ilmin ve âlimin olmadığı toplumlarda fitne ve cehâlet kol gezer. Bu açılardan baktığımızda âlimler, topluma hayat veren insanlardır.

C) RİVÂYETLER ÇERÇEVESİNDE ÂLİM PORTRESİ

Hız. Peygamber'in söz ve davranışlarına genel olarak baktığımızda; ilme ve âlime ayrı bir değer verildiğini, bir âlim portresinin tasvir edilmeye çalışıldığını görürüz. Bu aynı zamanda İslâm'a özgü bir tasvirdir. Bu çerçevede meselâ Arapça, Kur'an ilimleri, siyer, fıkıh, hadis vs. gibi ilimleri salt birer bilgi olarak tam anlamıyla bilen bir kişiye âlim denir mi? sorusu aklımıza gelebilir. Araştırma alanımız olan rivâyetler çerçevesinde bunun mümkün olmadığını, bu durumda olan kişiye belki bilgin denebileceğini, bir kişiye âlim diyebilmek için, yukarıda sıraladığımız bilgilerin yanında, birtakım özellik ve vasıflara sahip olunması gerektiğini görmekteyiz.

1) Rivâyetlerde İlim ve Âlimin Fazilet ve Üstünlüğü

İlmin ve âlimin bu yüce değerindedir ki, İslâm'ın geldiği ilk dönemlerden itibaren ilme büyük rağbet gösterilmiş, ilim elde etmek için zorlu yolculuklara katlanılmıştır. Hatta bu ilim yolculukları o kadar yaygınlaşmıştır ki Hatîb Bağdâdî (463/1071) "er-Rihle fî talebi'l-Hadis" adlı bir kitap telif ederek, bunları teferruatlı bir şekilde eserinde derç etmiştir.²⁹ Sahâbe devrinden itibaren başlayan bu ilim yolculukları, başlangıçta hadis almak için söz konusu olmuştur. Zira ilk dönemlerde ilim denilince

²⁸ Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. Huseyn, *Şuabu'l-İman*, (I-VII) Tahk. Muhammed Saîd, Beyrut 1410, II, 307.

²⁹ Hatîb Bağdâdî, *er-Rihle fî Talebi'l-Hadis*, Tahkik: Nureddin Itr, Beyrut, 1395. Hatîb Bağdâdî, "Takyîdü'l-İlm" adlı eserini de hadis başta olmak üzere her türlü bilginin kayıt altına alınmasına tahsis etmiştir. Geniş bilgi için bkz., Ateş, Ahmed, "El-Hatîb el-Bağdâdî ve Takyîd al-İlm Adlı Eseri", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1952, cilt: I, sayı: 1, s. 91-103.

hadis anlaşılırdı.³⁰ Sonraki zaman dilimlerinde ise bu ilim yolculukları her türlü ilmi almak için yapılmıştır.

Hadislerde en çok üzerinde durulan konulardan biri de ilim ve âlim konusudur. Hadis külliyyatında, ilim ve âlimin fazilet ve üstünlüğü ile ilgili hadislerin biraraya getirildiği “Kitabu’l-İlm” bölümleri geniş bir yer tutmaktadır.³¹

a) Rivâyetlerde İlmin Fazilet ve Üstünlüğü

Rivâyetlerde ilmin fazileti ile ilgili birçok ifade vardır. Bunlar içerisinde öncelikli olarak İlmin talep edilecek, peşinden gidilecek bir değer olduğuna dair rivâyetler dikkat çekmektedir. Örneğin Hz. Peygamber; “İlmi talep etmek her Müslümana farzdır.”³² sözüyle; ilim talep etmenin, bilginin peşinden gitmenin önemini vurgulamıştır. Hadiste geçen ve herkese gerekli olan ilim, teferruatlı ve derinlemesine olan bilgiler olarak algılanmamalıdır. Karşımızda iman, amel, ve ihlasın dâhil olduğu bir bilgi sisteminin söz konusu olduğunu unutmamalıyız. Diğer bir ifadeyle söyleyecek olursak; iman, amel ve ihlâsın temel şartı ilimdir.

İlmin fazileti ile ilgili olarak; “İlmin fazileti (nâfile) ibadetten daha üstündür.”³³ rivâyeti, bize çok manalar ifade etmektedir. Yine hadislerde ilim yolunda olmanın faziletli olduğuna dair onlarca ifade vardır. Bun-

³⁰ “Takyîdü’l-İlm, ilmin, yâni o zamanlarda tam ve hakikî mânası ile, *yegâne ilim sayılan hadisin* ve her nevi bilginin, yazı ile kaydedilerek rivâyet edilmesine dâir bir eserdir.” Ateş, s. 100.

³¹ Hadis mecmualarında yer alan “Kitabu’l-ilm” bölümleriyle ilgili geniş bilgi için bkz. Palabıyık, Abdülkadir, “Hadîs Literatüründe ‘Kitâb’ül-İlm’ler”, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2001, sayı: 14, s. 151-189.

³² Taberânî, Süleyman b. Ahmed, *el-Mu’cemu’l-Kebîr*, tahkik: Hamdî b. Abdu’l-Mecîd, (I-XX), Mektebetü’l-ulûm, 1983, X, 195; Heysemî, Nureddin Ali b. Ebû Bekir, *Mecmeu’z-Zevâid*, (I-X), Beyrut, 1988, I, 119. (Hadisin değerlendirmesinde Heysemî, Osman b. Abdurrahman’ın “meçhûl” olduğunu ifade eder.); Aclûnî, I, 138. (Aclûnî, hadisin zayıf olduğunu, hatta İbn Hibbân’ın bâtil dediğini, İbn Cevzî’nin de bu rivâyeti Mevzûât’ına aldığı zikreder.)

³³ Taberânî, XI, 38; Heysemi, I, 120. İbn Abdilberr, Ebû Amr Yusuf b. Abdullah, *Câmiu beyâni’l-İlm ve Fadlih*, tahkik: Ebû Abdurrahman Fevvâz Ahmed, Dâru İbn-i Hazm, 1424/2003, I, 54. (2 nolu dipnotta muhakkik; bu rivâyeti İbn Adiy’ın el-Kâmil’de yer verdiğini ve bu isnadla hadisin münker olduğunu söylediğini zikreder. Burada şu hususa da işaret etmek yerinde olacaktır. İlmin ibadetten üstün olduğu veya âlimin âbidten üstün olduğu ile ilgili rivâyetlerde geçen ibadeti nâfile ibadet olarak anlamak, İslam’ın ruhuna daha uygundur. Nitekim İmam Şâfiî; “İlm talep etmek nâfile namazdan daha faziletlidir.” demektedir. İbn Abdilberr, I, 62.

lardan; “İlim elde etmek isteyen kişiye Allah, Cennete giden yolda kolaylık gösterir...”³⁴, “İlim talebi için yola çıkan kimse dönünceye kadar Allah yolundadır”³⁵ gibi rivâyetleri örnek olarak verebiliriz.

Yine rivâyetlerde ilim yolunda olmanın geçmiş günahlara keffaret olacağı ifade edilir.³⁶ İlimin üstünlüğünü Hz. Peygamber’in bazı uygulamalarında da görmek mümkündür. Kur’an öğretmek üzere Mus’ab b. Umeyr’i ve İbn Ümmü Mektûm’u Medine’ye muallim olarak göndermesi³⁷, ensâr çocuklarından on kişiye okuma yazma öğretmeleri karşılığında bazı Bedir gazvesi esirlerini serbest bırakması³⁸, gelen talep üzerine kadınların eğitimi için haftada bir günü tahsis etmesi³⁹, Suffe’de ilim meclisleri kurup ashabını eğitmesi⁴⁰, Hz. Peygamber’in ilme ve insanların eğitimine ne kadar değer verdiğini gösteren örneklerden sadece birkaçıdır.

“Allah kimin için hayır murad ederse, onu dinde derin bir kavrayış sahibi kılar.”⁴¹ hadisi de ilmin fazilet ve üstünlüğünü ifade eden önemli bir hadistir. Ayrıca bu hadiste ilim yolunda olmanın Allah’ın bir lütfu olduğuna işaret vardır.⁴² Rivâyetlere göre kişinin ilimle meşgul olması, geçmiş günahlarına keffarettir. Peygamberimiz (sav) bu konuda şöyle buyurmaktadır: “Kim ilim talep ederse, bu işi, geçmişteki günahlara keffaret olur.”⁴³

İlim, peygamberlerden tevârüs edilen büyük bir zenginliktir. Zira Hz. Peygamber bir sözünde şöyle buyurmuştur: “...Peygamberler miras

³⁴ Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu’s-Sahîh*, I-III, İstanbul, 1981, İlim, 10.

³⁵ Tirmizî, Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ, *es-Sünen*, I-III, İstanbul, 1981, İlim, 2; İbn Mâce, *Mu-kaddime*, 17.

³⁶ Tirmizî, İlim, 2.

³⁷ Buhârî, *Menâkibü’l-ensâr*, 46.

³⁸ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-Kübrâ*, (I-IX) Beyrût 1405/1985, II, 22.

³⁹ Buhârî, İlim, 35.

⁴⁰ Buhârî, *Ezân*, 18.

⁴¹ Buhârî, İlim, 10; Müslim, *İmâre*, 175; Tirmizî, İlim, 4.

⁴² Bazı ayet-i kerimelerde (Nahl, 16/27; İsrâ, 17/85; Hacc, 22/54) geçen “kendilerine ilim verilenler” ifadesinden de ilmin Allah’ın bir lütfu olduğu anlaşılmaktadır. *يُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَاءُ* “Allah hikmeti dilediğine verir.” (Bakara, 2/269) ayet-i kerimesindeki hikmeti Mücâhid; ilim, Kur’an ve fıkıh olarak tefsir etmiştir. İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed, *Musanef*, tahkik: Muhammed Avvâme, Dâru Kurtuba, Beyrût 1426/2006, 7, 231. Buna göre Allah (cc), ilmi dilediğine verir. İlim yolunda olan ve kendisine ilim verilen kişi de, Allah’ın büyük bir lütfuna mazhar olmuştur.

⁴³ Tirmizî, İlim, 2.

olarak ne altın ne de gümüş bırakmışlardır. Onların bıraktıkları yeğane miras, ilimdir..."⁴⁴

b) Rivâyetlerde Âlimin Fazilet ve Üstünlüğü

Hadislerde ilme tanınan bu yüce değerın bir sonucu olarak âlim de ulvî bir mevkiye sahiptir. Şehitlerin kanı ne kadar yüceyse, âlimlerin mürekkebi de o derece üstün bir değer arz etmektedir. Nitekim bu gerçeği Hasan Basrî (110/728), "Âlimlerin mürekkebi şehitlerin kanıyla tartılır ve ağır gelir." sözüyle ifade etmiştir.⁴⁵ İlimin fazilet ve üstünlüğüne dair yukarıda bazılarına işaret etmeye çalıştığımız rivâyetlerin yanında, toplum için âlimin önemi, fazilet ve üstünlüğüne ilişkin belki bir o kadar daha rivayet vardır.

Şunu ifade etmek gerekir ki; öğrenme ve öğretme kutsal bir faaliyetdir. Âlim, hem öğrenme hem de öğretme faaliyeti içerisinde bulunduğu için kutsal bir yoldadır. Öğrenme ve öğretme ile geçen bir ömür gerçekten gıpta edilecek bir ömürdür. Nitekim Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmaktadır: "Ancak iki kişiye gıpta edilir: Onlardan biri, Allah'ın kendisine mal verdiği ve Hak yolunda o malı harcamasına imkân tanınan kişi, diğeri de Allah'ın kendisine hikmet verdiği ve onunla hüküm veren ve onu başkalarına öğreten kişidir."⁴⁶ Öğrenen ve öğreten olmanın ne kadar faziletli bir faaliyet olduğunu Hz. Peygamber (sav)'in şu sözlerinden anlamaktayız: "Âlim (Öğreten) ve müteallim (öğrenen), sevapta ortaktır. (Bu ikisinin dışında) Diğer insanlarda hayır yoktur."⁴⁷ "Allah'ı zikir ve onunla ilgili hususlar, âlim ve müteallim dışında dünya lanetlenmiştir."⁴⁸ "Ya âlim ol, ya müteallim ol ya da dinleyen ol! Dördüncüsü olma! Helak olursun."⁴⁹ Ayrıca rivâyetlerde ilim öğretmenin çok sevap olduğu ifade edilir: "Bir ilim öğreten kimseye, - onların sevabında bir eksilme olmaksızın- öğrettiği ilimle amel edenlerin kazandıkları sevap kadar sevap verilir."⁵⁰ Yine Hz. Peygamber, kendisinin de bir

⁴⁴ Tirmizî, İlim, 19; Ebû Dâvûd, İlim, 1.

⁴⁵ Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, (I-IV), Çağrı Yayınları, İstanbul, 1985, I, 15.

⁴⁶ Buhârî, İlim, 15.

⁴⁷ İbn Mâce, Muhammed bin Yezîd el-Kazvînî, *es-Sünen*, (I-II), Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981, Mukaddime, 17.

⁴⁸ İbn Mâce, Zühd, 3.

⁴⁹ Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahman, *es-Sünen*, (I-II), İstanbul 1981, Mukaddime, 26; Heysemî, I, 122. (Dârimî, hadisin isnadının zayıf olduğunu, ayrıca hadisin senedinde yer alan Hasan Basrî'nin an'ane yaptığını ifade eder.)

⁵⁰ İbn Mâce, Süne, 20.

öğretici olduğunu şu sözüyle vurgulamıştır: “Şüphe yok ki, ben sadece bir öğretici (muallim) olarak gönderildim.”⁵¹

Rivâyetlerden anlaşıldığına göre; âlimin ölümü âlemin ölümüdür. Âlim o kadar önemli bir yere sahiptir ki onun yokluğu insanlık için bir felakettir. Bir hadis-i şerifte bu husus şöyle ifade edilmektedir: “Allah ilmi kullarından bir anda çekip çıkarmakla almaz, âlimlerin ruhunu alarak alır, sonunda geriye bir tane bile âlim bırakmaz, halk da birtakım cahilleri başkanı edindir. Onlara sorular sorulur, onlar da bilgisizce fetva verirler. Neticede hem kendileri saparlar hem de başkalarını saptırırlar.”⁵² Buradaki felaket, âlimlerin yok olup onların yerini bilgisiz kimselerin alması ve sonuçta bu şekilde toplumun ifsada uğramasıdır. Âlimin ölmesiyle birlikte ilim ortadan kalkar, cehâlet kol gezer ve neticede dinî, ahlâkî, hukûkî, sosyal vb. sapma ve saptırmalarla toplum maddî ve manevî çöküntülere maruz kalır. Yine Hz. Peygamber’in âlimin ölmesiyle birlikte toplumda, fitnelerin zuhur edeceğini ve savaşların çoğalacağını ifade etmesi⁵³, âlimin hayatî önemine vurgu yapmaktadır. Yine şu rivâyette âlimin yokluğunun, boşluğu doldurulamayacak bir kayıp olduğu, edebî bir şekilde ifade edilmiştir:

موت العالم ثلثة في الإسلام لا تسد ما اختلف الليل والنهار

“İslâm’da bir âlimin ölümü, gece ve gündüzün birbiri arkasına geldiği sürece boşluğu doldurulamayacak bir kayıptır.”⁵⁴

Şu halde âlimlerin sunduğu ilim ve irfan insanlık için nasıl huzur ve selamet kaynağı ise, âlimlerin yokluğu da onlar için bir yok oluş ve çöküş sebebidir. Nitekim Saîd b. Cübeyr (95/713)’e insanların helak olmasının alameti nedir? diye sorduklarında; onun “Âlimlerin helak olmasıdır” şeklinde cevap vermesi⁵⁵, bu tespiti doğrulamaktadır.

Aslında âlimin toplum açısından bu hayatî önemi, birçok hadis-i şerifte yer alan, onun peygamber vârisi konumunda bulunmasından kaynaklanmaktadır.

⁵¹ İbn Mâce, Mukaddime, 17; Dârimî, Mukaddime, 32.

⁵² Buhârî, İlim, 34; Dârimî, Mukaddime, 26.

⁵³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, (I-VI), Çağrı Yay. İstanbul 1992, II, 539.

⁵⁴ Dârimî, Mukaddime, 32. Elbânî, Muhammed Nâsıruddîn, *Es-Silsiletü’-d-Daîfe*, Riyâd 1992, X, 170. (Elbânî, rivâyetin mevzu olduğunu söyler.)

⁵⁵ Dârimî, Mukaddime, 26.

Ebû Dâvûd'un (275/889) Sünen adlı eserindeki "Kitâbu'l-İlim" bölümünün ilk hadisi, âlimin faziletini, toplum için önemini açık bir şekilde ortaya koyan hadislerden biridir. Bu hadis-i şerifte Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: "Kim bir yola ilim aramak üzere giderse Allah onun için cennete giden yollardan bir yolu kolaylaştırır. Şüphesiz melekler, ilim öğrencisinden razı oldukları için kanatlarını indirirler. Yine şüphesiz göktekiler ve yerdekiler, hatta sudaki balıklar bile ilim talibi için istiğfar ederler. Şüphesiz âlimin âbid kişiden üstünlüğü, ayın diğer yıldızlardan üstünlüğü gibidir. Muhakkak, âlimler peygamberlerin vârisleridir. Şüphesiz peygamberler ne altın ne de gümüş miras bırakırlar. Peygamberler miras olarak ancak ilim bırakırlar. Bu itibarla kim peygamberlerin mirası olan ilmi elde ederse tam bir hisse almış olur."⁵⁶

Bu hadiste âlimin faziletine ilişkin olarak işaret edilen ve vurgulanan hususları şöylece sıralayabiliriz:

- İlim yolunda olana Cennet kapıları ardına kadar açıktır.
- Melekler de dâhil olmak üzere sudaki balıklara varıncaya kadar bütün varlıklar ilim yolunda olan için istiğfar ederler.
- Âlim, (nafile) ibadet eden âbidden üstündür.
- Âlimler Peygamberlerin vârisidirler.
- Âlimler Peygamber mirası olan ilmi alarak büyük bir lutufa nâil olmuşlardır.

Burada altını çizerek söylemek gerekir ki; peygamberlerin vârisi olan âlimler, vasıflarını sonra zikredeceğimiz gerçek âlimlerdir. Bu hadiste işaret edilen hususlardan biri, âlimin, (nafile) ibadet eden âbidden daha üstün olduğudur. Nitekim bu durum, farklı rivayetlerle ortaya konmaya çalışılır. Dârimî'nin naklettiği bir rivâyete göre Hz. Peygamber; "Âlimin âbide yetmiş derece üstünlüğü vardır. Her iki derece arasında, sema ve yeryüzü arasındaki mesafe kadar bir ara vardır."⁵⁷ buyurmuştur. Yine bir başka rivâyet şöyledir: "Âlimin âbid karşısındaki üstünlüğü, ayın dolunay gecesi diğer yıldızlar karşısındaki üstünlüğü gibidir."⁵⁸ Bu rivâyette Hz. Peygamber, âlimin âbid üzerine olan üstünlüğüne dâir müthiş bir benzetme

⁵⁶ Buhârî, İlim, 10; Tirmizî, İlim, 19; Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, es-Sünen, (I-V), 1974, İlim, 1; İbn Mâce, Mukaddime, 17.

⁵⁷ Dârimî, Mukaddime, 32. Aclûnî, II, 86. Suyûtî, II, 213. (Hadis No: 5861) (Muhakkik 6 nolu dipnotta hadisin zayıf olduğunu söylüyor.); Heysemî, I, 22 (Heysemî, hadisin senedindeki Hafîl b. Mürre için *münkeru'l-hadis* ifadesini kullanır.)

⁵⁸ Ebû Dâvûd, İlim, 1; İbn Mâce, Mukaddime, 17; Ahmed b. Hanbel, V, 196.

yapmıştır. Her ne kadar diğer yıldızların ışığı varsa da dolunay halinde ayın vermiş olduğu parlaklığın yanında sönük kalmaktadır. Zira âlim; ilmiyle, öğretmesi ve eğitmesiyle, iyilikleri emretmesi kötülüklerden men etmesiyle, dolunay halindeki ay gibi, yaşadığı toplumu aydınlatmaktadır. Bu sebeple âlimin ilminden hem kendisinin hem de başkalarının yararlanmasına karşın, âbidin yaptığı ibadetten sadece kendisinin faydalanmasından hareketle, âlimin âbiddeden daha üstün olduğu ifade edilmiştir.⁵⁹

Âlim saygıya layık bir kişidir. Bilindiği gibi, büyüklere saygı, dinimizin önemli emirlerinden biridir. Bu anlamda âlim saygıya layık büyüklerimizdendir. Peygamberimiz (sav) bir sözünde bunu veciz bir şekilde şöyle ifade eder: *“Büyüklerimize saygı duymayan, küçüklerimize merhamet etmeyen ve âlimimizi saymayan benim ümmetimden değildir.”*⁶⁰ Bir rivâyette şöyle buyrulur: *“İlim elde edin ve ilim için sekinet (kararlılık) ve vakâr da öğrenin. Kendisinden ilim öğreneceğiniz kimseye karşı mütevâzi olun.”*⁶¹ Yine *“Âlimlere ikram ediniz. Çünkü onlar, Peygamberlerin mirasçılarıdır. Kim onlara ikram ederse Allah ve Resûlüne ikram etmiş olur.”*⁶² rivâyeti de âlimin saygıya değer bir konumunun olduğunu vurgulamaktadır. Meşhur hadis âlimi Tavûs (106/724), âlim, yaşlı, devlet başkanı ve babaya saygı duymanın sünnet olduğunu ifade eder.⁶³

2) Rivâyetlerde Âlimin Vasıfları

Çalışmamızın başında da ifade edildiği gibi; âlim kavramı, kendine has mânaları olan İslâm’a özgün bir kavramdır. Bu anlamda hadislerin Kur’ân’ın prensiplerini de esas alarak bir âlim inşâsında bulunduğunu görürüz. Tespit edebildiğimiz kadarıyla rivâyetler çerçevesinde âlimde bulunması gereken vasıfları şöylece sıralandırabiliriz.

⁵⁹ Akyüz, Hüseyin, “ ‘Âlimler, Peygamberlerin Varisleridir.’ Hadisinin Yorum ve Metin Tenkidi” , Interpretation and Text Criticism of the Hadith “The Scholars are the Heirs of the Prophets”, The Journal of Academic Social Science Studies, 2013, cilt: VI, sayı: 1, s. 137.

⁶⁰ Ahmed b. Hanbel, V, 323; Heysemî, I, 126 (Heysemî, hadisin isnadının hasen olduğunu ifade eder.)

⁶¹ Süyûtî, I, 510 (Hadis no: 3322). Süyûtî, hadisin zayıf olduğunu söyler.

⁶² Süyûtî, I, 212 (Hadis No: 1428). Süyûtî, hadisi Hatîb Bağdadî’nin Târîh adlı eserinde zikrettiğini ve zayıf olduğunu ifade eder.

⁶³ Beyhakî, VI, 198.

a) İlim

İlim elde etmenin faziletine dair rivayetlere daha önce yer vermiş-tik. Tabiatıyla âlim olmak için önce ilim sahibi olmak gerekmektedir. Yâni âlim olmanın ön şartı, diz çöküp ilmi tahsil etmektir. Peygamberimiz (sav), “*Muhakkak ki ilim teallüm/öğrenme ile elde edilir.*”⁶⁴ sözüyle buna işaret etmektedir. Buhârî (256/869), söz konusu hadisi, “İlim, söz ve amelden öncedir.” bab başlığı altında vermiştir. Buna göre ilim yolunda olmak isteyen kişi, herşeyden önce kendini yüceltecek olan o ilmi elde etmek için gayret sarfetmesi gerekmektedir. Bu arada şunu da ifade etmek yerinde olacaktır ki, ilim deyince sadece dini bilgiler akla gelmemelidir. Bir şekilde Yaratıcı ile köprü kuran her bilgi ilim değerindedir. Bu açıdan baktığımızda her bilgi, ilim değerinde olan bir bilgi değildir. Bu sebeple âlim, insanlığın hayrına olacak bilgilerin peşine düşmeli, faydalı ilmi tahsil etmelidir. Hz. Peygamber; “*Allah’ım! Faydasız ilimden Sana sığınırım.*”⁶⁵ buyurmuş, “*Allah’ım! Bana öğrettiklerinle beni faydalandır. Bana fayda verecek ilmi bana öğret ve ilmimi artır.*”⁶⁶ diye de dua etmiştir.

b) Amel

İnsanın güvenilirliği ve inandırıcılığı açısından söz amel bütünlüğünün önemli yeri vardır. Bu bütünlük, özellikle toplumda önder konumunda olan insanlar açısından daha da önem arz eder. Toplumun önünde yer alan âlimde bulunması gereken en önemli vasıflarından biri de söz amel bütünlüğüdür, yâni söylediğini yaşamına yansıtmasıdır. Bilindiği üzere Kur’an-ı Kerim, ilmi olup ilmiyle amel etmeyen insanlar için, “*Kitap yüklü eşekler*” tanımlamasını yapar.⁶⁷ Bu anlamda âlimde bulunması gereken belki de en önemli husus, ilmiyle amel etmesidir. Cenab-ı Hak, “*Ey iman edenler! Yapmayacağınız şeyleri niçin söylüyorsunuz?*” (Saff, 61/4) ayet-i kerîmesiyle biz müminlerden söz ile eylemimizin birbiriyle uyuşmasını istemektedir. Yine “*Siz insanlara iyiliği (birr) emredip kendinizi unutup musunuz?*” (Bakara, 2/44) ayet-i kerimesinde de sözü ile ameli çelişenlere itâp vardır.

⁶⁴ Buhârî, İlim, 10; Heysemî, I, 128.

⁶⁵ Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, el-Câmiu's-Sahîh, (I-III), İstanbul, 1981, Zikir, 73; Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb, *es-Sünen*, İstanbul 1981, İstiâze, 21.

⁶⁶ Tirmizî, Deavât, 128; İbn Mâce, Sünnet, 23.

⁶⁷ Cuma, 62/5

Amelsiz ilmin bir değeri olmadığı gibi ilimsiz amelin de fazla kıymeti yoktur. "İlim takvasız olmaz ve âlimin ilmini yaşamaması düşünülemez; yaşamazsa âlim değildir, sadece belki malûmat sahibidir."⁶⁸

Hız. Peygamber'in "İnsanlara hayrı öğretip (ilmiyle âmil olmayarak) kendini unutan âlim, insanları aydınlatıp kendini yakan lamba gibidir."⁶⁹ hadisinde belirtildiği üzere; ilmiyle âmil olmayan âlim, kendine hayrı olmayan, ilmi kendisine fayda vermeyen bir kişi konumuna düşmüştür. Âlimin ilmiyle amel etmemesi, aynı zamanda azabı celbeden bir husustur. Bir rivâyette; "İnsanlardan kıyamet gününde azabı en şiddetli olanı, ilmi kendisine fayda vermeyen âlimdir."⁷⁰ buyurulmaktadır. Yine şu rivâyette, insanlara iyi şeyler söyleyip onları uygulamayan yani ilmiyle amel olmayan bir âlimin kıyamet günü cehennemde şiddetli bir azaba maruz kalacağı dile getirilmektedir: Buna göre bu âlimin etrafında toplanan insanlar; "Ey falan kişi, bu ne hal böyle, sen iyiliği emredip kötülükten men etmiyor muydun?" diye sorarlar. Âlim de şöyle cevap verir: "Evet, iyiliği emreder fakat kendim yapmazdım. Kötülükten de men eder fakat kendim yapardım."⁷¹ Hadis literatüründe ilmiyle âmil olmayan âlimin karşılaşıacağı azaba dair buna benzer birçok rivâyet vardır.⁷² Burada şu hususa işaret etmeliyiz ki, çok bilen değil ilmi az da olsa ilmiyle amel eden âlimdir. Bu hususa İbrahim Havvâs (291/903); "Çok rivayeti olan âlim değildir. Gerçek âlim; az bir ilmi olsa bile ilmin peşinden gidip onunla amel eden ve sünnete uyanır."⁷³sözleriyle dikkat çekmiştir. İlmiyle amel etmesi aynı zamanda âlimin sözünün tesirli olması bakımından önemlidir. Tâbiünden Malik b. Dinar (131/748) şöyle der: "Eğer âlim, ilmiyle amel etmezse, damlanın kayada kaybolduğu gibi âlimin öğüdünün kalplerde bir tesiri olmaz."⁷⁴ Bunun yanında ilmiyle âmil olmamak ile nifak arasında bir ilişki kurulur. Hız. Ömer bir gün minberde "âlim münafık"⁷⁵tan insanların sakınmasını istemiş, insanlar da, "Âlim münafık kimdir?" diye sormuşlardı. Hız. Ömer de şöyle cevap vermişti: "O hakkı söyler ama kötü şeyler yapar."⁷⁵ Hız. Ali

⁶⁸ Ünal, Ali, *Kur'an'da Temel Kavramlar*, İstanbul, 1986, s. 465.

⁶⁹ İbn Ebî Şeybe, XIII, 488; Taberânî, II, 165 (hadis no: 1681).

⁷⁰ Taberânî, IV, 110 (hadis no: 3824). Ayrıca bkz. Ahmed b. Hanbel, IV, 90.

⁷¹ Müslim, Zühd, 51.

⁷² Örnek olarak bkz. Müslim, İman, 80; Ahmed b. Hanbel, III, 231.

⁷³ Beyhakî, II, 294.

⁷⁴ Beyhakî, II, 296.

⁷⁵ Beyhakî, II, 283.

de, konunun arzettiği ehemmiyetten dolayı, ilim sahiplerine bildikleriyle amel etmeleri hususunda çağrıda bulunmuştur.⁷⁶

Ebû Hanife (150/767), âlim için ilmin ne kadar önemli olduğunu şu sözleriyle dile getirir: “Bil ki, uzuvların göze tabi olması gibi, amel de ilme tabidir. Az amelle ilim, çok amelle birlikte olan cehâletten daha hayırlıdır.”⁷⁷

Allah’ın emir ve yasaklarına uymak, yani tâat ehli olmak da bir nevi ilmin amele dönüşmesidir. Süfyân b. Uyeyne; “Fukahâ âlimlerin üç kısma ayrıldığını söyler. Birincisi; Allah’ı bilen ve O’ndan korkan ama O’nun emirlerini yerine getirmeyen âlim. İkincisi; Allah’ı bilip O’ndan korkan ve O’nun emirlerini yerine getiren âlim. İşte gerçek ve kâmil âlim budur. Üçüncüsü de Allah’ı bilen ama O’ndan korkmayan âlimdir ki bu da fâcîr âlimdir.”⁷⁸

Bu anlamda amele dönüşmeyen ilim, faydasız bir ilimdir ve Hz. Peygamber de daha önce ifade edildiği gibi fayda vermeyen ilimden Allah’a sığınmıştır.⁷⁹

Keza kişinin ilmiyle âmil olması, hadis rivâyetinde kendisinden hadis alma konusunda da bir kriter olarak ortaya konulmuştur. Buna göre râvinin fâsık olması (fisku’r-râvî) onun sika bir râvî olmasını zedelemekte ve rivâyetlerinin kabulünü de olumsuz yönde etkilemektedir.

Bu mânada gerçek âlim, başkalarına aktardığı ilmi öncelikle kendisi özümseyen ve yaşayan kişidir. İlmiyle amel etmeyen bilgili kişiye âlim denilmeyeceği açıktır. Bunun yanında toplumda önde olan insanların temsil özelliği vardır. Yani onlar bir yönden rol model insanlardır. İnsanlar söyleyenin değil yaşayanın peşinden gider. Temsil yönü olan insanların belki de en başında âlimler gelir. Temsil, bir bakıma söylediklerini uygulama, yaşama geçirmedir. “İlim sahibinin bilginin ışığıyla etrafını aydınlatırken, onun feyiz ve bereketi ile kendi iç dünyasını da aydınlatması ve davranışlarını bu bilginin gerektirdiği şekilde düzeltmesi âlim olmanın temel şartıdır.”⁸⁰

⁷⁶ Dârimî, Mukaddime, 34. “Ey ilim sahipleri! İlminizle amel edin. Şüphesiz ki âlim, bildikleri ile amel eden ve ilmi ameliyle örtüşen kişidir. ...”

⁷⁷ Ebû Hanîfe, “el-Âlim ve'l-Muteallim”, İmam Azam’ın Beş Eseri, Çev. Mustafa Öz, İstanbul 1981, s. 12.

⁷⁸ Dârimî, Mukaddime, 34.

⁷⁹ Müslim, Zikir, 73; Nesâî, İstiâze, 21. “Allah’ım! Faydasız ilimden Sana sığmırım.”

⁸⁰ Hadislerle İslâm, Komisyon, “Bilgi Ahlâkı” md., DİB Yayınları, Ankara 2013, I, 444.

c) İhlâs

Rivâyetler çerçevesinde âlimde bulunması gereken vasıflardan birisi, ihlâstır. İhlâs, İslâm'ın en önemli ahlâk esaslarından biridir. Bu mânada ilim öğrenme ve öğretmede her şeyden önce sadece Allah rızası gözetilmelidir. Ameller niyetlere bağlı olduğundan, kişinin bir sözü ve ameli ne niyetle söylediği ve yaptığı oldukça önemlidir. Hz. Peygamber'in "Allah sizin bedenlerinize ve şekillerinize bakmaz, kalplerinize bakar."⁸¹ sözü, bu hususu açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Yapılan iş ne olursa olsun Allah'ın rızası gözetilerek yapılmalıdır. Peygamberimiz (sav); Yüce Allah'ın sadece kendi rızası gözetilerek yapılan ameli kabul edeceğini haber vermiş⁸² "Amellerinizi ihlasla yapınız. Zira Allah, ancak ihlasla yapılan ameli kabul eder."⁸³ buyurmuştur. Az bile olsa ihlasla yapılan işler, Allah katında makbul olan işlerdir. Allah Rasûlü şu sözüyle buna işaret eder: "Dini yaşantında ihlaslı ol. Az amel sana yeter."⁸⁴ Yine Hz. Peygamber'den gelen şöyle bir rivayet vardır: "Âlimlerle rekabet yapmak, cahillerle tartışmak ve insanlara gösteriş olsun diye ilim öğrenmeyiniz. Kim böyle yaparsa o cehennemdedir."⁸⁵ Lokman Hakîm'in oğluna şöyle tavsiyede bulunduğu nakledilir: "Oğulcuğum! Âlimlerle rekabet etmek, cahillerle tartışmak ve meclislerde kendini beğendirmek için ilim öğrenme."⁸⁶

Allah'ın rızasını gözetmeksizin ilim öğrenmenin cezasını Hz. Peygamber şu sözleriyle ortaya koymaktadır: "Kim ilmi Allah'ın rızasının dışında bir maksatla öğrenir veya talep ederse cehennemdeki yerini hazırlasın."⁸⁷ "Allah rızasının gözetilmesi gereken bir ilmi, sırf dünya menfaati elde etmek için öğrenen kimse, kıyamet günü cennet kokusunu alamayacaktır."⁸⁸

Âlimin riyadan gösterişten uzak durması da ihlasla alakalıdır. Müslim'de geçen uzunca bir rivâyette; dünyadayken ilim öğrenmiş, öğ-

⁸¹ Müslim, Birr, 33; İbn Mâce, Zühd, 9.

⁸² Ahmed b. Hanbel, IV, 126.

⁸³ Süyûtî, I, 49 (Hadis No: 299). Süyûtî, hadisin sahih olduğunu söyler.

⁸⁴ Süyûtî, I, 49 (Hadis No: 298). Süyûtî, hadisi İbn Ebî'd-Dünya ve Hâkim'in rivayet ettiğini ve sahih olduğunu ifade eder.

⁸⁵ İbn Mâce, Mukaddime, 23; Dârimî, Mukaddime, 34; Heysemî, III, 116. (Heysemî, senedindeki Hammâd ve Ebû Kerib'in zayıf raviler olduklarından dolayı rivâyetin zayıf olduğunu ifade eder.)

⁸⁶ Ahmed b. Hanbel, I, 191; İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî, *el-Metâlibu'l-Âliye*, Tahk. Habîbu'r-Rahmân el-A'zamî, (I-IV), Beyrut, Trz., III, 103.

⁸⁷ Tirmizî, İlim, 6.

⁸⁸ Ebû Dâvûd, İlim, 12; İbn Hanbel, II, 338.

retmiş ve Kur'an okumuş bir adam kıyamet günü Allah'ın huzuruna getirilir. Yüce Allah, o kişiye verdiği nimetler karşılığında ne yaptığını sorar. O da; *"Yâ Rabbi! İlim öğrendim, öğrettim ve senin (rızan) için Kur'an okudum."* der. Bunun üzerine Cenab-ı Hakk o kişiye; *"Hayır, yalan söyledin. Sen 'Falan kimse âlimdir.' desinler diye ilim öğrendin ve 'O, kâri'dir (iyi Kur'an okuyandır).' desinler diye Kur'an okudun, nitekim böyle denildi de."* buyurur. Neticede dünyada âlim denilen o kişi, yüz üstü sürüklenerek cehenneme atılır.⁸⁹

Müslim b. Yesâr (100/718), gösterişin âlim için kıyamet anlamına geleceğini, bu gösteriş arzusuyla şeytanın âlimi zillete düşürmek istediğini ifade eder.⁹⁰

İslâm'da ilmi, dünya menfaati için öğrenmek hoş görülmediği gibi, ilmi sırf dünya menfaati için kullanmak da hoş görülmez. Bu bakımdan âlim için ihlâs; hem ilmi tahsil ederken hem de ilmi başkalarına sunarken olmazsa olmaz bir şarttır. Bu da yaptığı işi dünyaya ait hiçbir menfaat beklentisi içinde olmadan yapmak ile yerine getirilmiş olur.

d) Haşyet ve Takvâ

Kur'ân-ı Kerîm'de âlimin en önemli özelliği Allah'tan korkmasıdır. Bu husus ayet-i kerimede şöyle dile getirilir: *"... Kulları arasında ancak âlimler Allah'tan korkar..."* (Fâtır, 35/28) Bu ayet-i kerimede ilim ile iman arasında bir ilişkinin olduğu da vurgulanmıştır. Zira imanun temelinde bilmek vardır. Gerçek bir iman için yakîn gerekir. Yakîn de %100 bilmekle oluşur. Dolayısıyla âlimler, Cenab-ı Hakk'ı hakkıyla tanıyıp bildiklerinden dolayı O'ndan hakkıyla korkarlar. Hz. Peygamber bir sözünde âlimin âbid olandan üstün olduğunu zikrettikten sonra *"... Kulları arasında ancak âlim olanlar/ulemâ Allah'tan korkar..."* (Fâtır, 35/28) ayetini okumuş⁹¹ böylece âlimin üstünlük sebebinin Allah'tan korkması olduğunu vurgulamıştır. Âlim kimdir diye Şa'bi'ye sormuşlar, o da *"Âlim, Allah'tan korkan kimsedir."* diye cevap vermiştir.⁹²

e) Vakâr

Âlim, yüklendiği ilmin gereği olarak vakûr bir duruş sergilemelidir. Bu sebeple âlim bu vakarına hâlel getirecek ve murûetini zedeleyecek

⁸⁹ Müslim, İmâre, 152.

⁹⁰ Dârimî, Mukaddime, 35.

⁹¹ Dârimî, Mukaddime, 29.

⁹² Dârimî, Mukaddime, 27.

her türlü düşük, bayağı söz ve davranışlardan kendini uzak tutmalıdır. Bir seferinde Hz. Peygamber; *"Benden sonra ümmetim hakkında üç şeyden korkuyorum."* dedi. Ashab *"Onlar nedir ya Rasûlallah?"* diye sordu. Peygamberimiz; *"Onlar; âlimin zillete düşmesi, zâlim (hükümdarın) hükümünü ve peşine düşülen hevâ."*⁹³ şeklinde cevap verdi.

f) Tevâzû

Tevâzû, güzel ahlâk esaslarından biri olup, kibir ile zillet arasında bir dengedir. Yüce Allah mütevazî kullarını övmektedir. (Furkân, 25/63) Buna karşılık kibirlenenleri sevmediğini(Lokman, 31/18-19) ve onların cehenneme gireceklerini beyan etmektedir. (Mümin, 40/60) Hz. Peygamber'in şu sözü tevazunun önemini vurgulaması bakımından önemlidir: *"Allah bana sizin mütevazî olmanızı emretti. Hiçbir kimse diğerine karşı böbürlenmesin..."*⁹⁴ Bu bakımdan âlim, özellikle kendinde olan ilim sebebiyle mütevazî olmak durumundadır. Hz. Peygamber, Yüce Allah'ın mütevazî olanın değerini yücelteceğini bildirmektedir.⁹⁵ Gerçekte kişinin ilmiyle büyüklenmesi, şeytanın ve iblisin bir vasfıdır. Neticede âlim olana ilmi, Allah lutfetmiştir. Bu bakımdan âlim, büyüklenmekten ziyade bu ilmi lütfettiği için tevâzu içerisinde Rabbine şükretmelidir.

g) Güvenilir Olmak

Yukarıdaki vasıflara sahip olan bir âlim, aynı zamanda güvenilir bir insandır. Güvenilir insan olmak, İslam ahlakını yansıtmak bakımından önemlidir. Hz. Peygamber'in ilk kazandığı sıfat "emîn" sıfatı idi. Yani güvenilir olması. Kur'an-ı Kerim'de Cenab-ı Hakk, Rasûlünün güvenilir bir elçi olduğunu ifade etmektedir. (Duhân, 44/18) Bu bakımdan güvenilir olmak, peygamber vârisi olan âlimde bulunması gereken en önemli vasıflardan biridir. *"Toplumun yeniden inşa ve yapılanmasında adeta can damarını oluşturan esaslardan biri de âlimde emniyetin olmasıdır."*⁹⁶

⁹³ Taberânî, XVII, 17 (Hadis No:14) Elbânî, hadisin senesinde yer alan Kesîr b. Abdillâh el-Müzenî'nin zayıf ve metrûk bir râvî olduğunu ifade eder. Elbânî, XXIV, 1013. Hadis âlimleri, fezâil-i amâl, terğîb ve terhîb gibi konularda zayıf hadislerle amel edilebileceği görüşünde oldukları için bu tür zayıf hadislere kitaplarında yer vermişlerdir.

⁹⁴ Müslim, Cennet, 64; İbn Mâce, Zühd, 16.

⁹⁵ Müslim, Birr, 69. *"Sadaka malı eksiltmez. Allah affeden kişinin ancak izzet ve şerefini artırır. Tevâzu ile hareket eden kulunu da Allah ancak derecesini yükseltir."*

⁹⁶ Tan, s. 330.

3) Rivâyetlerde Âlimin Sorumlulukları

Âlim topluma önderlik eden ve yön veren şahsiyetlerden biridir. Onun için âlim, toplumdaki söz konusu etkisini pozitif yönden kullanmak durumundadır. Aksi halde insanların en şerlisi olmak gibi bir konum ile karşı karşıya kalabilir. Zira Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: "...İnsanların en şerlileri en şerli âlimler, en hayırlıları da en hayırlı âlimlerdir."⁹⁷ "Ümmetim hakkında en korktuğu şey, saptırıcı liderlerdir."⁹⁸ Topluma önderlik eden bu konumundan dolayı âlimin birtakım toplumsal sorumlulukları vardır. Peygamber varisi olmaları onların ne büyük bir sorumluluk yüklendiklerini ifade etmesi bakımından önemlidir. Bu bakımdan âlim, öncelikli olarak *tebliğ görevini yerine getirmek* durumundadır. Bu aynı zamanda Peygamber vârisi olmanın da getirdiği bir sorumluluktur. Çünkü Peygamberlerin en önemli görevlerinden birisi tebliğdir. Yüce Allah, bu sorumluluğu peygamberine şu şekilde hatırlatmaktadır: "*Ey Rasûl! Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan O'nun elçiliğini yapmamış olursun...*" (Mâide, 5/67) Buna göre âlim, eğer tebliğ görevini yerine getiremediği takdirde, hem Peygamber vârisi olmanın hem de ilminin gereğini yerine getirmemiş olur. Tebliğ, iyilikleri emretmek, kötülüklerden sakındırmaktır. Bu bakımdan âlim, sahip olduğu ilmin gereği *daima hakkı söylemeli ve hakkın peşinden gitmelidir*. Âlimin doğruları söylemek, yeri geldiğinde haykırmak gibi bir sorumluluğu vardır. Kur'an, bu sorumluluğu yerine getirmeyen âlimleri zemmeder. "*Din adamları ve âlimleri onları, günah olan sözleri söylemekten ve haram yemekten men etmeleri gerekmez miydi? Yaptıkları şey ne kötüdür!*" (Mâide, 5/63) Onun için Elmalılı merhumun ifadesiyle, "âlim bilgi sahibi olması bakımından hiçbir şeyin değil, ancak hakkın kuludur...Hakka bağlı olduğu müddetçe ilme ve âlime uymamak, ilim ve ulemâ düşmanlığıdır."⁹⁹

Bu sebeple âlim, yaşadığı toplumda bulunduğu makamın yüceliğine uygun hal ve hareketlerde bulunmak durumundadır. Yine Elmalılı, "*Allah'a, Resûle ve sizden olan emir sahiplerine itaat ediniz.*" (Nisâ, 4/59) ayeti kerimesindeki "*أُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ*" ifadesinin umera ve ulemâyı kapsadığını, bunun için bunlara itaatın Allah'ın bir emri olduğunu ifade eder.¹⁰⁰ Bu

⁹⁷ Dârimî, Mukaddime, 34.

⁹⁸ İbn Mâce, Fiten, 9; Ahmed b. Hanbel, VI, 441.

⁹⁹ Yazır, IV, 2513.

¹⁰⁰ Yazır, IV, 2512.

mânada âlimin devlet başkanı gibi toplumda bir söz sahipliği vardır. Tabiatıyla bu durum, beraberinde ağır bir sorumluluğu da getirmektedir.

“Âlimler Peygamberlerin Vârisleridir”¹⁰¹ rivâyeti üzerinde bir çalışma yapan Akyüz; bu hadisle Hz. Peygamber’den sonra insanları hakka ve doğruya çağırma misyonunun, onun vârisleri konumunda olan âlimlere bırakıldığını ve insanların her iki dünyada kurtuluşa ermelerinin ancak âlimlerin bu görevi hakkıyla ifa etmeleriyle mümkün olacağını ifade etmiştir.¹⁰²

*Âlim ilmini başkalarından esirgememeli, bilgisini paylaşmalı, etrafına faydalı olmak için çırpınmalıdır. Bilgiyi paylaşmak, âlimin geri duramayacağı en önemli toplumsal sorumluluklarından birisidir. Aksi durumda cezası ağır olacaktır. Hz. Peygamber (sav); “Kim kendisine bir bilgi sorulur da onu gizlerse, kıyamet günü ona ateşten bir gem vurulur.”*¹⁰³ buyurmuştur. Yine bir sözünde O, bu ümmetin iki tür âlime sahip olduğunu, birincisinin Allah’ın verdiği ilmi hiçbir karşılık beklemeden insanlar için yaydığını, ikincisinin ise Allah’ın verdiği ilmi Allah’ın kullarından esirgediğini ifade etmektedir. Aynı rivâyetin devamında Hz. Peygamber, birincisine denizdeki balığa varıncaya kadar bütün varlıkların onun için istiğfar ettiklerini, ikincisine de kıyamet günü ateşten gem vurulacağını söylemektedir.¹⁰⁴ Allah bildiklerini gizleyen kişiyi, Kur’an-ı Kerim’de zâlim¹⁰⁵ olarak niteliyor ve lanetliyor.¹⁰⁶ Hz. Peygamber; “Sadakanın en faziletlisi, Müslüman kişinin bir bilgi öğrenmesi sonra da öğrendiklerini Müslüman kardeşine öğretmesidir.”¹⁰⁷ buyurmakta, bilgiyi paylaşan kişiye dua etmektedir.¹⁰⁸ Öğrendiğini öğretmek ve insanlara aktarmak her Müslüman için övülen bir husus iken, toplumda önder konumunda olan âlimin bildiklerini paylaşmaktan geri durması, izah edilemeyecek bir durumdur. “Bilgiyi gizlemek ve insanlardan esirgemek ilim adamının gösterebileceği en büyük sorumsuzluklardan biridir. Hata ihtimaline rağmen bilgi üretmek,

¹⁰¹ Ebû Dâvûd, İlim, 1.

¹⁰² Akyüz, s. 138.

¹⁰³ Tirmizî, İlim, 2; Ebû Dâvûd, İlim, 9.

¹⁰⁴ Heysemî, I, 124.

¹⁰⁵ Bakara, 2/140.

¹⁰⁶ Bakara, 2/159.

¹⁰⁷ İbn Mâce, Sünnet, 20.

¹⁰⁸ Tirmizî, İlim, 7; Dârimî, Mukaddime, 24. “Allah, bizden bir şey işitip, işittiği gibi başkasına ulaştırın kişinin yüzünü ak etsin. Kendisine (bilgi) ulaştırılan nice kimseler vardır ki onu işiten (ve kendisine aktaran kimse)den daha kavrayışlıdır...”

bilgiyi paylaşmak, aktarmak ve yaymak âlimin geri duramayacağı bir iştir...Bilgiyi paylaşmak ve yaymak aslında âlimin varlık sebebidir. Bu, bazen var olma ve var kalma mücadelesi hâline gelebilir. Özellikle kritik zamanlarda toplumsal duyarlılıkların sesi olmak, toplumun rehberleri konumundaki âlimlerin sorumluluğudur.”¹⁰⁹

Âlim, bir yandan toplumdaki *bidat, hurafe gibi tüm yanlışlıklarla mücadele ederken* bir yandan da toplumda *fitneye sebep olacak şeylerden de kaçınır*. Elmalılı, toplumda fitneye sebep olan âlimlerin; doğruyu yanlış, hakkı batılı ayırmaksızın hak ilminin gereği olmayan fikirlerinin, hakkın emrine dayanmayan, ondan kaynaklanmayan şahsî görüşlerinin, istek ve arzuya dayanan keyfî fetvalarının ne tür zararlar açacağına işaret etmektedir.¹¹⁰ Âlim, insanlar arasında fitneye sebep olacak söz ve davranışlardan kendini uzak tutmalı, bu bağlamda insanların akıllarının alamayacağı hususları ön plana çıkarmamalıdır.

Bir insanın her konuda bilgi sahibi olması mümkün değildir. Bu bakımdan toplum içinde saygın bir yeri olan âlimlerin, *bilmedikleri konularda kesinkes hüküm ve fetvâ verme gibi bir cürete kalkışmaları uygun değildir*. Bunun aynı zamanda bir vebal olduğunu Hz. Peygamber (sav) şöyle dile getirmektedir: “*Kim bilgisi olmadan fetva verirse, onun günahı fetva veren üzerinedir.*”¹¹¹

Âlim ile devlet yöneticileri arasında olabildiğince mesafeli bir duruş söz konusudur. Geçmişten günümüze “ulemâ mümkün olduğunca devletten uzak durmaya, kendisine verilen resmî görevleri almamaya özen göstermiş, politize olmaktan kaçınmıştır.”¹¹² Zirâ ilim her zaman yücedir, onu bir takım makam, para, herhangi bir dünyalık şeye değişmemelidir. Bir başka ifadeyle dünyevileşmeye karşı daha bilinçli bir duruş sergilemelidir. Bunun için *âlim, dünyaya tama' etmemelidir*. Abdullah b. Mübarek (181/797), insanları; zâhid, âlim, idareci, tüccâr ve gâzi olmak üzere beş tabakaya ayırır. Âlimlerin Peygamber vârisi olduklarına işaret eden İbn Mübârek, âlimin dünyaya temayül etmesiyle ilgili; “Âlim, eğer

¹⁰⁹ Hadislerle İslâm, Komisyon, “Bilgi Ahlakı” md., DİB Yayınları, Ankara 2013, I, 445-447.

¹¹⁰ Yazır, IV, 2514.

¹¹¹ Ebû Dâvûd, İlim, 8.

¹¹² Çetin, Ensar, *Türk Halkının Aydın Din Âlimi Algısı*, Toplum Bilimleri Dergisi, 2012, cilt: VI, sayı: 11, s. 195.

dünyaya tama eden biri olursa insanlara kim yol gösterecek?" diye sorar.¹¹³

Toplumda kötülüklerin ortadan kaldırılması, günahların işlenmesi noktasında âlimin bir misyonunun olduğunu şu rivayet bize işaret eder. "İlmin kaldırılıp cehaletin kökleşmesi, zinanın ortaya çıkması, şarabın içilmesi, kıyametin belirtilerindendir."¹¹⁴

Âlim, toplumda ayrışmaya sebep olacak karmaşık konulara girmemeli, kafalarda soru işareti bırakan hususlardan kaçınmalıdır. "Allah Rasûlü (sav), ihtilaflı ve müşkil meselelerden yasakladı."¹¹⁵

Âlimin asıl sorumluluklarından birisi *insanları eğitmektir*. İslâm dininde insanın eğitilmesi büyük önem arz eder. Bu bakımdan âlimin toplumun eğitilmesinde önemli bir yeri vardır. Ümmetin ilk öğretmeni Hz. Peygamber (sav)'dir. Bunu o, "Ben bir muallim (öğretmen) olarak gönderildim."¹¹⁶ sözüyle ortaya koymuştur. Âlimler Peygamber vârisi olduklarından, eğitim görevini de Hz. Peygamber'den devralmışlar ve insanın eğitilmesinde önemli bir rol üstlenmişlerdir. Hz. Peygamber, insanlara hayrı öğreten âlimlerin büyük sevaplara erişeceğini¹¹⁷, hatta vefatından sonra da sevap kazanmaya devam edeceğini ifade eder.¹¹⁸

Sonuç

Medeniyetlerin inşasında bilginin ve bilgiyi yüklenen bilginlerin önemli yeri vardır. Bilgi, insanı diğer insanlardan farklı kılan yüce bir değerdir. Bilgiyi yüklenen insan da tazime layık bir insandır. Bilgiyi yüklenen insanlara İslâm'da âlim denilmektedir. Âlim kavramı, İslâm'a özgü, kendine has anlamı olan bir kavramdır. Bu özgün âlim tanımına ri-

¹¹³ Beyhakî, II, 312.

¹¹⁴ Buhârî, İlim, 21.

¹¹⁵ Ebû Dâvûd, İlim, 8. "نهي عن الغلطات" Ebû Davûd, bu rivâyeti "Fitnelerden Sakınma Babı" adı altında zikretmiştir. Hattâbî, الغلطات kelimesinin 'ğalûta' kelimesinin çoğulu olduğunu ifade edip "ihtilaflı konular" anlamında olduğunu zikrettikten sonra hadisin şu manaya geldiğini ifade eder: "Hz. Peygamber, hataya düşme ihtimali yüksek olan zor meseleleri ulemaya sormaktan yasakladı." Hattâbî, Ebû Süleymân, Meâlimü's-Sünen, talik: İzzet Ubeyd-Âdil Seyyid, Suriye 1393/1973, IV, 66.

¹¹⁶ İbn Mâce, Mukaddime, 17; Dârimî, Mukaddime, 32. Elbânî, rivâyetin zayıf olduğunu ifade eder. Elbânî, I, 66.

¹¹⁷ Tirmizî, İlim, 14.

¹¹⁸ Müslim, Vasiyyet, 13.

vâyetler de katkı sağlamış ve bir âlim portresi ortaya çıkarmıştır. İlimin ve âlimin faziletine dair birçok rivâyetin oluşu, Hz. Peygamber'in bu konuya ne kadar önem verdiğini gösteren hususlardan biridir. Rivâyetlere göre âlime Peygamber vârisi gibi bir pâyeye verilmiş olması, âlimin toplum açısından değerini ve önemini gözler önüne sermektedir. Rivâyetler çerçevesinde âlim bu yüce pâyenin sahibi olmanın yanında; ilim, amel, ihlâs gibi vasıfları uhdesinde barındırmak durumundadır. Bu anlamda ilim, amel, ihlâs gibi şartları yerine getirmedeği sürece meselâ salt bilgi sahibi bir kişiye âlim denilemeyeceği ortadadır. Bu kişiye belki bilgin denebilir. Ama bunun yanında az da olsa bilgi sahibi olup onu samimiyetle uygulayan bir kişi veya fen ilimleriyle meşgul olup kâinatın yaratıcısı olan Allah ile o ilimleri irtibatlandıran bir bilim adamı, âlim denmeye daha layıktır. Az bilgiye de sahip olsa, amel ve ihlas ile o bilgisini taçlandıran, gerçek âlimdir. Âlim, toplumda saygın bir yeri olan, ilminin verdiği bir tevazu içerisinde insanlara hep hayrı söyleyen ve onları hayra yönlendiren bir kişidir. Bu anlamda âlimin sahip olduğu ilmin gereği yerine getirmesi gereken toplumsal sorumlulukları vardır. Bu sorumluluklarının başında tebliğ gelir. Âlim, her ne şartta olursa olsun, insanlara iyiliği emretmeli, kötülüklerden de alkoymalıdır. Yine yüklendiği sorumluluk gereği âlim; hem bilgisini insanlardan esirgememe yönünden hem de gerektiği durumlarda gerçekleri haykırma bakımından ketûm olmamalıdır.

Bütün bu söylenenlerden sonra Kur'ân-ı Kerîm'in genel prensiplerini de ihtiva edecek şekilde hadisler çerçevesinde bir âlim tanımı denemesi yapabiliriz.

Buna göre âlim; gerek ilâhî gerekse beşerî olsun ilmiyle âmil olup Allah'ın rızasını gözeten, daima hakkı söyleyip hakkın peşinden giden, ilmiyle kibirlenmeden tevâzu kanadına bürünüp Allah'tan korkan, aynı zamanda toplumun önünde olup onları doğru yola yönlendiren, eğiten, bilgisini şerde değil hayırda değerlendiren ve sorumluluklarının bilincinde olup sürekli kendini yenileyen kısacası bağlı olduğu medeniyeti inşa etmeye çalışan, bütün bu vasıflarıyla Cenab-ı Hakk'ın ilim sıfatından nasibini alan ve Peygamber vârisi olan, takva ve vakar sahibi bir şahsiyettir.

İslâm toplumlarının bugün belki de en büyük problemlerinden biri, yeterli sayıda bu evsafa âlimlere sahip olamamasıdır.

Kaynakça

- Aclûnî, İsmail b. Muhammed, *Keşfu'l-Hafâ*, Beyrut 1405/1985
- Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, (I-VI), Çağrı Yay. İstanbul 1992.
- Akyüz, Hüseyin, "Âlimler, Peygamberlerin Varisleridir" Hadisinin Yorum ve Metin Tenkidi = Interpretation and Text Criticism of the Hadith "The Scholars are the Heirs of the Prophets", *The Journal of Academic Social Science Studies*, 2013, cilt: VI, sayı: 1, s. 121-142.
- Ateş, Ahmed, "El-Hatîb el-Bağdadî ve Takyîd al-İlm Adlı Eseri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1952, cilt: I, sayı: 1, s. 91-103.
- Aydın, Ali Arslan, *İslâm'da İlme ve İlim Adamına Verilen Üstün Değer*, *Diyanet İlmi Dergi [Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi]*, 1971, cilt: X, sayı: 112-113, s. 363-367
- Aydın, Mehmet, *İslâm'a Göre İlim*, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1986, sayı: 3, s. 1-18.
- Bilgiz, Musa, *Kur'an'da İlim Kavramı*, *Diyanet İlmi Dergi*, 2010, cilt: XLVI, sayı: 1, s. 107-118.
- Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. Huseyn, *Şuabu'l-İman*,(I-VII)Tahk. Muhammed Saîd, Beyrut, 1410.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-Sahîh*, I-III, İstanbul, 1981.
- Çetin, Ensar, *Türk Halkının Aydın Din Alimi Algısı*, *Toplum Bilimleri Dergisi*, 2012, cilt: VI, sayı: 11, s. 189-204
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullâh b. Abdirrahman ed-Dârimî, *es-Sünen*, (I-II) İstanbul 1981.
- Ebû Dâvud, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, I-V, *es-Sünen*, 1974.
- Ebû Hanîfe, "el-Âlim ve'l-Muteallim", İmam Azam'ın Beş Eseri, Çev. Mustafa ÖZ, İstanbul, 1981.
- Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn, *Es-Silsiletü'd-Dâife*, Riyâd, trz.
- Fârûkî, İsmâil Râcî-Fârûkî, Luis Lâmia, *İslâm Kültür Atlası*, Çev. Mustafa Okan Kibaroğlu-Zerrin Kibaroğlu, İstanbul, 1999.
- Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, (I-IV), Çağrı Yayınları, İstanbul, 1985.
- Hadislerle İslâm, Komisyon, "Bilgi Ahlâkı" md., DİB Yayınları, Ankara 2013

- Hatîb Bağdâdî, *er-Rihle fî Talebi'l-Hadîs*, Tahkîk: Nureddîn Itr, Beyrut, 1395.
- Hattâbî, Ebû Süleymân, *Meâlimü's-Sünen*, talîk: İzzet Ubeyd-Âdil Seyyid, Suriye 1393/1973.
- Heysemî, Nureddin Ali b. Ebû Bekir, *Mecmeu'z-Zevâid*, (I-X), Beyrut, 1988.
- Izutsu, Toshihiko, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, Çev. Süleyman Ateş, Arısan Matbaacılık, Ankara, Trs.
- İbn Abdilberr, Ebû Amr Yusuf b. Abdullah, *Câmiu beyâni'l-İlm ve Fadlih*, tahkik: Ebû Abdurrahman Fevvâz Ahmed, Dâru İbn-i Hazm, 1424/2003.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed, *Musannef*, tahkîk: Muhammed Avvâme, Dâru Kurtuba, Beyrût 1426/2006.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî, *el-Metâlibu'l-Âliye*, Tahk. Habîbu'r-Rahmân el-A'zamî, (I-IV), Beyrut, Trz., c. III, s. 103.
- İbn Mâce, Muhammed bin Yezîd el-Kazvînî, *es-Sünen*, (I-II), Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981.
- İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, tahkik: Muhammed Avvâme, Dâru Kurtuba, Beyrût 1426/2006.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed el-Basrî, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, Beyrût 1405/1985İbn Sa'd, *Tabakât*,
- İsfehânî, Rağîb Ebu'l-Huseyn b. Muhammed, *el-Müfredât fî Ğarîbu'l-Kur'ân*, Daru'l-Ma'rife, Beyrut, trz.
- Kutluer, İlhan, " İlim " md. TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 2000, c. 22, s. 109-114.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, *el-Câmiu's-Sahîh*, I-III, İstanbul, 1981.
- Nasr, Seyyid Hüseyin, *İslâm ve Bilim*, İstanbul, 1986.
- Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb, *es-Sünen*, İstanbul 1981.
- Palabıyık, Abdülkadir, *Hadîs Literatüründe "Kitâb'ül-İlm"ler*, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2001, sayı: 14, s. 151-189.
- Süyûtî, Celâleddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr, *el-Câmiu's-Sağîr*, Dâru'l-Fikr, Beyrût, trz.
- Taberânî, Süleyman b. Ahmed, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, Tahk. Hamdî b. Abdü'l-Mecîd, (I-XX), Mektebetü'l-ulûm, 1983.

Tan, Zeki, *Kur'ân'a Göre Toplumun Yapılanmasında İlim ve Âlimin Rolü*, İstanbul, 2010.

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ, *es-Sünen*, I-III, İstanbul, 1981.

Ünal, Ali, *Kur'an'da Temel Kavramlar*, İstanbul, 1986.

Yazır, Elmalılı M. Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, (I-X), Eser Neşriyat, İstanbul, 1971.

Yıldırım, Celal, *İslam Tarihinde Alimlerin Mevkii*, Diyanet İlmi Dergi [Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi], 1972, cilt: XI, sayı: 6, s. 370-373.

Yücel, Ahmet, *Hadis Usûlü*, İstanbul, 2012.